

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОГО ЗМІСТУ ЗАСАДИ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

SEPARATE THE ISSUES OF NORMATIVE CONTENT IMPLEMENTATION OF A REASONABLE TIME FOUNDATIONS IN THE CRIMINAL PROCESSING EVIDENCE

Мирошніченко Т.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено окремі аспекти реалізації нормативного змісту засади розумності строків у доказуванні. На підставі аналізу чинного законодавства, наукових джерел відповідної спрямованості вивчено вітчизняний та міжнародний підходи до правового регулювання проведення процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень у розумні строки. Звернено увагу на недосконалість процесуальних засобів забезпечення державою права особи на справедливий суд.

Ключові слова: права особи, засада розумності строків, процесуальні дії, процесуальні рішення, доказування.

В статье исследуются отдельные аспекты реализации нормативного содержания принципа разумности сроков в доказывании. На основе анализа действующего законодательства, научных источников соответствующей направленности изучаются отечественный и международный подходы к правовому регулированию проведения процессуальных действий и принятия процессуальных решений в разумные сроки. Обращается внимание на несовершенство процессуальных средств обеспечения государством права личности на справедливый суд.

Ключевые слова: права личности, принцип разумности сроков, процессуальные действия, процессуальные решения, доказывание.

The article examines the specific implementation of the normative content of the principle of reasonable time in proving. It is studied national and international approaches to the legal regulation of proceedings based on the analysis of the current legislation, scientific source and the procedural decisions within a reasonable time. Attention is drawn to the imperfect procedural means to safeguard government rights of the individual to a fair trial.

Key words: individual rights, principle of the reasonable terms, procedure, procedural decisions, evidence.

Постановка проблеми. Відповідно до міжнародних стандартів кримінального судочинства держава гарантує кожній особі право на розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод) (далі – Конвенція). Держава захищає усі інші права особи під час кримінального провадження, зокрема, ті, що пов'язані з її участю у кримінальному процесуальному доказуванні. Актуальними наразі є питання щодо ефективності законодавчого забезпечення виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК) засобами нормативного врегулювання, у тому числі з використанням принципів (засад) кримінального провадження.

Стан дослідження. Проблемам реалізації нормативного змісту принципів розумності строків кримінального провадження у різні роки в своїх працях багато уваги присвятили такі відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як Ю.П. Аленін, В.Д. Басай, Л.В. Карабут, І.В. Чурикова, С.Б. Фомін, Г.В. Юркова, О.М. Яворська та ін.

Однак з урахуванням усіх нововведень, які запроваджено у КПК 2012 р., наукових досліджень, у яких би комплексно розглядалися питання застосування принципу під час доказової діяльності, наразі недостатньо, що зумовлює необхідність постановки як

мети цієї статті вивчення питань відповідної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 6 Конвенції кожна особа має право під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і безстороннім судом.

На загальнотеоретичному рівні строки розглядаються як нетипові нормативні приписи, які разом із презумпціями, преюдиціями, фікціями, юридичними конструкціями та звичайними правовими нормами входять до системи права, надаючи їй гнучкості та динамізму у врегулюванні відносин, що виникають у різних сферах суспільного буття [1, с. 116]. У кримінальному процесі розумні строки як принцип діяльності має забезпечити дотримання прав учасників кримінального провадження, гарантувати законність та максимальне наближення строку від моменту вчинення кримінального правопорушення до винесення вироку відносно осіб, які вчинили злочин.

На сучасному етапі національного розвитку вітчизняним законодавцем неодноразово зверталася увага на вдосконалення механізмів кримінального провадження. Так, Концепцією вдосконалення судівництва відповідно до європейських стандартів, схваленою Указом Президента України від 10.05.2006 р.

№ 361/2006, відзначено те, що судочинство має гарантуватися на системі загальних принципів, до числа яких відноситься і засада розумності строків провадження. Це зобов'язує суд вирішувати справи без невинуватих зволікань та уникати поспішності, що завдає шкоди справедливому кримінальному процесу.

Новим КПК як завдання кримінального провадження визначено, разом з іншими, швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд (ст. 2 КПК). На нормативному рівні вказані вимоги фактично деталізовані у статтях: 28 КПК («Розумні строки»), 128 КПК («Цивільний позов у кримінальному провадженні»), 217 КПК («Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування»), 232 КПК («Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування»), 234 КПК («Обшук»), ч. 3 ст. 349 КПК («Визначення кола доказів, що підлягають дослідженню та порядку їх дослідження»), главі 241 КПК («Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень»), § 1 гл. 30 КПК («Особливі порядки провадження у суді першої інстанції»), гл. 35 КПК («Кримінальне провадження на підставі угод»), ст. 406 КПК («Письмове апеляційне провадження»), ст. 435 КПК («Письмове касаційне провадження»).

Відповідно до ч. 1 ст. 28 КПК розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень. З огляду на вибраний аспект дослідження розглянемо деякі проблеми дотримання розумних строків під час кримінального процесуального доказування.

За законом доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК). Суб'єктами збирання доказів є сторони кримінального провадження, потерпілий (ст. 93 КПК). Перевірка доказів здійснюється як тими суб'єктами, що їх зібрали, так й іншими учасниками кримінального провадження. Наприклад, докази, які зібрав слідчий, перевіряються прокурором під час погодження клопотань або затвердження обвинувального акта. Під час судового розгляду докази, зібрані сторонами кримінального провадження, перевіряються (досліджуються) судом. Оцінку доказів закон пов'язує з діяльністю слідчого, прокурора, слідчого судді та суду (ч. 1 ст. 94 КПК). Докази можуть оцінюватися підозрюваним, обвинуваченим, захисником, потерпілим та іншими учасниками кримінального провадження, для яких оцінка доказів є правом, а не обов'язком, як для осіб, що ведуть процес і вповноважені ухвалювати процесуальні рішення, що мають відповідні процесуальні наслідки.

З огляду на те, що переважно саме перший елемент доказування полягає у здійсненні юридично значущих процесуальних дій, що протікають у просторі та у часі, зупинимось на проблемних аспектах реалізації засади розумності строків під час збирання доказів.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК).

Закон вимагає виконання процесуальних дій, у тому числі й тих, що становлять зміст збирання доказів, у розумні строки. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 2 ст. 214 КПК). Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого не допускається, за винятком огляду місця події у невідкладних випадках (ч. 3 ст. 214 КПК). Реальність є такою, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей до реєстру до моменту повідомлення особі про підозру не спливає (ч. 1 ст. 219 КПК), а тому для сторони обвинувачення можливості збирання доказів у часі є практично необмеженими.

На відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту набуває своїх прав зі збирання доказів лише з моменту повідомлення особі про підозру. Враховуючи положення ч. 2 ст. 283 КПК щодо обов'язку (розр. – Т. М.) прокурора у найкоротший (розр. – Т. М.) строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну із дій: закрити кримінальне провадження, звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, можна стверджувати, що законодавець у такий спосіб фактично обмежив сторону захисту у праві на збирання доказів у розумний строк. На додаток до цього під час врегулювання строків провадження досудового розслідування (ч. 1 ст. 219 КПК) використовується правове положення «досудове розслідування має бути закінчено... протягом (розр. – Т. М.) двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину», яке сторона обвинувачення, як така, що наділена правом на ухвалення процесуальних рішень, може тлумачити на свою користь і, як наслідок, завершити досудове розслі-

дування навіть через мінімальний термін з дня повідомлення особі про підозру. При цьому варто мати на увазі ще й ту обставину, що, на відміну від попереднього, чинний КПК не передбачає можливостей стороні захисту клопотатися про проведення додаткових слідчих дій після ознайомлення з відкритими матеріалами кримінального провадження. Цілком очевидно з огляду на вищенаведене є «нерозумність» відповідних строків для сторони захисту, яка закріплена на рівні закону та входить у протиріччя із вимогами засади забезпечення права на захист (ст. 20 КПК). Для прикладу, на мові міжнародних документів розумний строк процесуальних дій – це той строк, який забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, інтересів правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, засудженому реальну можливість використати усі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення (справа «Артико проти Італії», 1980 р.).

Досить неоднозначна ситуація з можливістю виконання процесуальних дій у кримінальному провадженні складається також у випадку зупинення кримінального провадження (ст. 280 КПК). Зазначимо, що одним із безпосередніх завдань кримінального процесу є забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень (ст. 2 КПК). Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (у частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Вимога швидкого розслідування і судового розгляду означає, що строки встановлення події кримінального правопорушення і винних осіб мають максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення задля одержання достовірної інформації та своєчасного притягнення осіб, винних у його вчиненні, до кримінальної відповідальності.

Такої спрямованості кримінального процесу відповідають положення ст. 36 (п. 8 ч. 2), 38 (ч. 4), 39 (п. 2 ч. 2), 283 КПК. Однак при цьому не виключаються ситуації, коли за об'єктивних чи суб'єктивних причин досудове розслідування не може бути вчасно завершено. До них, зокрема, належать випадки, коли підозрюваний ухиляється від кримінальної відповідальності (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК). За таких обставин досудове розслідування тимчасово не може бути продовжене, а тому й потребує зупинення.

Зупинення досудового розслідування можна визначити як оформлену постановою прокурора або слідчого за погодженням із прокурором вимушену перерву у кримінальному провадженні за наявності передбачених законом підстав і дотримання умов з метою припинення перебігу строків досудового розслідування.

За законом після зупинення досудового розслідування «проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, окрім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного». Зважаючи на те, що чинний КПК передбачає проведення також і негласних слідчих (розшукових) дій, вищенаве-

дена редакція ч. 5 ст. 280 КПК наводить на думку про можливість ухвалення повноважним суб'єктом рішення про виконання під час зупиненого кримінального провадження не тільки слідчих (розшукових) дій, під ознаки яких підпадає половина усіх передбачених законом слідчих (розшукових) дій, а й негласних слідчих (розшукових) дій. Сторона обвинувачення таким чином здобуває ще одну перевагу – формування доказової бази обвинувачення за рахунок проведення слідчих дій у зупиненому провадженні. Думається, що наявний нині підхід до врегулювання зупиненого досудового провадження не сприяє реалізації принципу змагальності сторін, зумовлює необхідність на законодавчому рівні відмови від ухвалення рішень щодо проведення слідчих дій під час зупинення розслідування. При цьому варто мати на увазі, що у випадках, передбачених законом, кримінальні провадження щодо підозрюваних, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, мають не зупинятися, а розслідуватися у порядку спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 241 КПК).

Доречними у зв'язку із розглядуваними питаннями є пропозиції науковців щодо усунення нерівності сторін під час розгляду клопотань про проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій. Оскільки за законом відповідні клопотання розглядаються слідчим суддею у більш короткий строк від шести годин до одного робочого дня (ст. ст. 234, 248 КПК), а сторони захисту до слідчого, прокурора – до трьох днів з моменту подання (ст. 220 КПК), своєчасною, на наш погляд, є пропозиція дослідників надати право адвокату на опитування, передбачивши процесуальну форму закріплення його результатів [2, с. 128].

Як справедливо зауважують О.М. Яворська та Л.В. Омельчук, в Україні відсутні ефективні засоби захисту у разі порушення строків розслідування та розгляду кримінальних проваджень [3, с. 148]. Те саме можна стверджувати й щодо порушення строків проведення процесуальних дій. Практика правозастосування свідчить про непоодинокі випадки безпідставного непроведення слідчих дій впродовж багатьох місяців. За законом підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу у встановлений законом термін і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або ухвалення процесуальних рішень (ст. 308 КПК).

Однак на практиці у більшості випадків подібні скарги прокурорами розглядаються у порядку законодавства про звернення громадян, а не в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, що свідчить про грубе порушення закону про-

курором. Слідчі судді відмовляють у відкритті проваджень за скаргами потерпілих на довготривале кримінальне провадження (ч. 6 ст. 28 КПК), мотивуючи це тим, що потерпілим подане клопотання за формою, однак за змістом воно не є скаргою, а отже, слідчий суддя не має компетенції розглядати її в порядку ч. 2 ст. 303 КПК.

Така позиція суперечить п. 18 ст. 3 КПК, відповідно до якого до повноважень слідчого судді належить здійснення в порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Підтримуємо у цьому зв'язку позицію Д.В. Ягунова, який пропонує у випадках, коли звернення з відповідними скаргами до прокурора за вертикаллю не є ефективним, звертатися до слідчого судді, спираючись на ст. ст. 6, 13 Конвенції, ст. ст. 8, 9, п. 14 ст. 56 КПК [4, с. 337]. Пряме застосування національними судами відповідних норм Конвенції у подібних випадках свідчило б про реальну і ефективну дію міжнародних стандартів судочинства, як цього вимагає Європейський суд з прав людини (справа

«Сьорінг проти Сполученого Королівства», 1989 р.), справа «Perez проти Франції» та ін.).

Висновки. Сутність засади розумних строків полягає у вимогах виконання процесуальних дій та ухваленні процесуальних рішень у строки, що є об'єктивно необхідними для провадження процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень (ч. 1 ст. 28 КПК). Цей принцип, як і всі інші, має бути гарантією дотримання прав особи у кримінальному провадженні, зокрема, права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції). Держава зобов'язана забезпечити реалізацію цього права, закріпивши на рівні законодавства об'єктивно необхідні строки проведення процесуальних дій і ухвалення рішень з метою виконання завдань кримінального провадження, серед яких як пріоритетне визначена охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Процесуальний строк набуває «розумності» лише за умови забезпечення балансу законних публічних і особистих інтересів в умовах конкретного кримінального провадження у демократичній і правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 113–118.
2. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування // Право України. – 2014. – № 10. – С. 124–130.
3. Яворська О.М. Розумність строків як засада кримінального провадження за Кримінальним процесуальним кодексом України / О.М. Яворська, Л.В. Омельчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 24. – Т. 4. – С. 146–149.
4. Ягунов Д.В. Дотримання розумних строків на стадії досудового розслідування та захист прав потерпілого: окремі проблеми чинного кримінального процесуального законодавства / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 53. – С. 332–341.